

TURKMAN RAQSLARIDA MILLIY KIYIM VA BEZAKLARNING ESTETIK FUNKSIYASI

Gulasal Normuxammad qizi Usmanova
Ruxshona Maqsudjon qizi Rasulova
O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi

Annotatsiya: Ushbu maqola Turkman raqslarida milliy kiyim va bezaklarning estetik funksiyasini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotning maqsadi - turkman xalq raqsida kiyim va bezak elementlarining san'at ifodasiga, milliy identitetni shakllantirishga hamda estetik ta'sirga qo'shgan hissasini aniqlashdir. Tadqiqotda etnografik kuzatuv, madaniy-semantik tahlil va badiiy tasvir metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, turkman raqsi ijrosida kiyimlar rang, shakl, naqsh va bezaklar orqali harakat ritmini boyitadi, shuningdek, raqqosaning estetik obrazini mustahkamlaydi. Bezaklarning ma'no tizimi turkman xalqining qadimiy dunyoqarashi va ijtimoiy ramzlari bilan uzviy bog'liq. Xulosa sifatida, milliy kiyim va bezaklar nafaqat estetik go'zallik unsuri, balki madaniy xotira va milliy o'zlikning ifoda vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar. Turkman raqsi, milliy kiyim, bezak, estetika, madaniy meros, xalq san'ati, ramz, identitet, badiiy ifoda, an'ana

THE AESTHETIC FUNCTION OF NATIONAL COSTUMES AND ORNAMENTS IN TURKMEN DANCES

Gulasal Normukhammad qizi Usmanova
Rukhsiona Makhsudjon qizi Rasulova
Uzbekistan State Academy of Choreography

Abstract: This article explores the aesthetic function of national costumes and ornaments in Turkmen dances. The main objective is to identify how clothing and decorative elements contribute to artistic expression, national identity, and aesthetic perception. The research employs ethnographic observation, cultural-semantic analysis, and artistic interpretation methods. Findings reveal that costumes and ornaments enrich the rhythm of movements, enhance emotional expression, and symbolize the worldview of the Turkmen people. It is concluded that traditional attire and adornments serve not only as aesthetic components but also as vital carriers of cultural memory and expressions of national identity.

Keywords: Turkmen dance, national costume, ornaments, aesthetics, cultural heritage, folk art, symbol, identity, artistic expression, tradition

KIRISH

Turkman xalq raqslari Markaziy Osiyo madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib, u o'zining o'ziga xos harakat tizimi, musiqiy uyg'unligi va estetik ifodasi bilan ajralib turadi. Raqs san'ati turkman xalqining tarixiy hayoti, ijtimoiy munosabatlari va dunyoqarashini mujassam etgan madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, raqs ijrosidagi milliy kiyim va bezaklar nafaqat tashqi go'zallik unsuri, balki harakatning badiiy mazmunini, raqqosaning ruhiy holatini va xalqning ramziy qarashlarini ifodalovchi estetik vosita sifatida muhim o'rin tutadi.

Shunga qaramay, mavjud ilmiy adabiyotlarda Turkman raqslarining xoreografik tahliliga ko'proq e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, milliy kiyim va bezaklarning estetik hamda semantik funksiyasi yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Raqs san'atida kiyimning ranglar uyg'unligi, naqshlarning ma'nosi, bezaklarning harakatga ta'siri va ularning tomoshabinga estetik ta'sirini tahlil qiluvchi kompleks yondashuvlar deyarli mavjud emas. Bu holat raqs san'atini nafaqat ijro darajasida, balki madaniy-semiotika va estetik nuqtayi nazardan ham tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy muammosi shundan iboratki, Turkman raqslarida kiyim va bezaklarning san'at ifodasidagi o'rni to'liq aniqlanmagan, ularning estetik funksiyasi tizimli tahlil qilinmagan. Shu sababli, tadqiqotda quyidagi maqsad qo'yildi:

Turkman raqslarida milliy kiyim va bezaklarning estetik funksiyasini aniqlash, ularning badiiy, madaniy va identifikatsion ahamiyatini ochib berish.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

Turkman raqslarining tarixiy shakllanishi va milliy kiyimlar evolyutsiyasini tahlil qilish;

Kiyim va bezaklarning estetik hamda ramziy funksiyalarini aniqlash;

Raqs ijrosida kiyim va bezaklarning harakat ritmiga, ifoda vositalariga va tomoshabin hissiyotiga ta'sirini o'rganish;

Turkman raqslaridagi kiyim estetikasini xalq madaniy merosi kontekstida talqin etish;

Olingan natijalar asosida milliy kiyim va bezaklarning zamonaviy raqs san'atida qo'llanilish istiqbollari baholash.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot turkman raqsining vizual-estetik jihatlarini ilmiy nuqtayi nazardan yoritish, milliy san'atdagi estetik qadriyatlarning saqlanishi va rivojlanishiga hissa qo'shishni maqsad qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Turkman xalq raqslari, ularning estetik tizimi va milliy kiyim madaniyati masalasi O'rta Osiyo xalqlari etnomadaniyatini tadqiq etuvchi bir qator olimlarning asarlarida qisman yoritilgan. Xususan, raqs san'ati xalqning ma'naviy merosi sifatida A.Nurmuhammedov [6], M.Ataeva [2], G.Nazarova [5] hamda R.Allanov [1]

ishlarida tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida raqs ifodasi, xalq urf-odatlar va marosimlar bilan bog'liqligi asosiy e'tiborda bo'lsa-da, kiyim va bezaklarning estetik vazifasiga to'liq baho berilmagan.

Shuningdek, B.Saparova [11] o'zining "Turkman xalq raqslarida ramz va shakl uyg'unligi" nomli ishida kiyim naqshlarining semantik ma'nosini va ularning harakat ritmiga moslashuvchanligini tahlil qilgan. U bezaklarning qadimiy turkman tasavvufiy ramzlari bilan bog'liqligini ko'rsatadi. UNESCO [12] tomonidan e'lon qilingan "Intangible Cultural Heritage of Turkmenistan" hisobotida esa milliy raqs turkman xalqining ijtimoiy birdamligini, madaniy uzluksizligini aks ettiruvchi madaniy kod sifatida talqin qilinadi.

Markaziy Osiyo miqyosida o'tkazilgan S.Karimova [4] va T.Ospanova [7] tadqiqotlarida ham milliy raqs kostyumlarining umumiy estetik konsepsiyasi - rang uyg'unligi, shakl dinamikasi, va bezaklarning harakat bilan vizual rezonansini tahlil qilishga urinishlar mavjud. Ammo, aynan Turkman raqsida kiyimning san'at ifodasi va identifikatsion ramziyatini kompleks tarzda o'rgangan maxsus tadqiqotlar kam.

Shu jihatdan, mazkur tadqiqot Turkman raqslaridagi kiyim va bezaklarning estetik, semantik va identifikatsion vazifalarini uyg'un holda tahlil etishga qaratilgan bo'lib, mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishni maqsad qiladi. Ushbu yo'nalishda milliy kiyimni faqat etnografik atribut emas, balki badiiy-estetik ifoda vositasi sifatida o'rganish zarurati ilgari suriladi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Etnografik kuzatuv metodi.

Turkman raqslarining an'anaviy ijro shakllari, raqqosalar liboslari, bezak turlari va ularning harakat bilan uyg'unligi o'rganildi. Kuzatuvlar asosan Ahal va Mari viloyatlarida o'tkazilgan folklor ansambllar ijrolari asosida olib borildi.

2. Madaniy-semantik tahlil metodi.

Bu metod orqali kiyim naqshlari, bezak shakllari va ranglarning ramziy ma'nosi tahlil qilindi. Masalan, qizil rang hayotiylik va issiqlikni, oltin naqsh esa baraka va sharafni anglatadi. Bu tahlil xalq dunyoqarashining estetik tizimini yoritishga xizmat qildi.

3. Badiiy interpretatsiya metodi.

Raqs ijrosidagi kiyimning dramatik ahamiyati, harakat ritmi bilan vizual uyg'unligi va tomoshabinga beriladigan hissiy ta'siri badiiy tahlil usulida izohlandi.

4. Qiyosiy-madaniy tahlil.

Turkman raqslaridagi kiyim estetikasining o'ziga xos jihatlari o'zbek, qozoq va eroniy raqs an'analari bilan taqqoslab o'rganildi. Bu yondashuv mintaqaviy estetik birlik va o'ziga xoslikni aniqlash imkonini berdi.

5. Vizual-analitik tahlil.

Raqs kostyumlarining shakl, rang, bezak kompozitsiyasi hamda ular orqali yaratiladigan obrazlar vizual jihatdan tahlil qilindi. Raqsda kiyimning dinamik harakatga moslashuvi, bezaklarning yorug'lik va harakatda hosil qiladigan effektlari o'rganildi.

Natijada, tadqiqot metodlari kompleks tarzda qo'llanilib, turkman raqslaridagi milliy kiyim va bezaklarning estetik funksiyasi, madaniy ma'nosi va badiiy ifodasi ilmiy asosda tahlil qilindi. Bu yondashuv raqs san'atini faqat estetik hodisa emas, balki madaniy identitetning ko'rinish shakli sifatida talqin etish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, turkman raqslarida milliy kiyimlar nafaqat tashqi bezak sifatida, balki harakatning badiiy ifodasini to'ldiruvchi estetik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Raqs ijrosi jarayonida kiyimning rang, shakl va mato tuzilishi raqqosaning harakat amplitudasini kengaytiradi, har bir aylanish yoki qo'l harakati kiyimning silkinishida ritmik dinamizm hosil qiladi. Ayniqsa, uzun etakli liboslar va keng yenglar raqs harakatlarining plastikasini boyitib, tomoshabinda nafislik hissini uyg'otadi.

Quyidagi jadvalda turkman raqsida kiyim elementlarining asosiy estetik funksiyalari umumlashtirilgan:

Kiyim elementi	Estetik funksiya	Ramziy ma'no
Keng etakli ko'ylak	Harakatni vizual ravishda kengaytiradi	Erkinlik, quvonch
Yeng va etak naqshlari	Ritmik uyg'unlikni ta'minlaydi	Hayotiy kuch, baraka
Kumush va oltin bezaklar	Yorug'likda tovlanib, sahna effektini kuchaytiradi	Poklik, sharaf
Qizil va bordo ranglar	Dinamik harakat va ehtirosni kuchaytiradi	Issiqlik, hayot
Bosh kiyim va taqinchoqlar	Raqs obraziga to'liq yakun beradi	Ayollik, himoya ramzi

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, turkman bezaklarida qadimiy ramziy qatlam mavjud. Ko'plab liboslarda uchraydigan geometrik naqshlar - "g'ul", "achyk g'oz" va "burç" shakllari - xalqning kosmogonik qarashlarini ifodalaydi. "G'ul" (gul) naqshi - hayot aylanishi, "achyk g'oz" esa yomon nazardan himoya belgisi sifatida talqin etiladi. Shu tariqa, har bir bezak elementi estetik ifodadan tashqari madaniy xotira tashuvchisi sifatida xizmat qiladi.

Bezaklarning material tanlovi ham ma'noga ega. Kumush bezaklar - ruhiy tozalikni, oltin rang esa ijtimoiy maqom va farovonlikni bildiradi. Tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, raqs sahnasida yorug'lik ostida bu bezaklarning tovlanishi raqqosaning harakatlariga dramatik kuch bag'ishlaydi. Bu holat turkman raqsining vizual poetikasini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqotda videokuzatuv asosida turkman raqslarining 12 ta namunasi tahlil qilindi. Harakat ritmi bilan kiyim dinamikasining mosligi quyidagi kuzatishlar bilan tasdiqlandi:

tez harakatli raqslarda (masalan, “Kushtdepdi”) kiyimning etak qismi to‘lqinli ko‘rinish hosil qilib, harakat tezligini vizual kuchaytiradi;

sekin, lirika yo‘nalishidagi raqslarda esa bezaklarning yorqinligi va yaltirashi hissiy holatni ta’kidlaydi;

harakat ritmiga qarab matoning har xil yo‘nalishda silkinishi raqqosaning ruhiy holatini obrazli tarzda ifodalaydi.

Quyidagi diagramma (tasavvuriy shaklda) kiyim elementlari va raqs ritmi o‘rtasidagi uyg‘unlik darajasini aks ettiradi:

Ritmik harakat (tezlik)	Kiyim shakli (kengligi)	Vizual effekt (estetik kuch)
Past	Oddiy shakl	Tinchlik, sokinlik
O‘rta	Kengroq etak	Qayta aylanish, yumshoqlik
Yuqori	Dinamik siluet	Kuch, hayajon

Tadqiqot natijalari boshqa Markaziy Osiyo raqs an‘analari bilan solishtirilganda, turkman raqslarida kiyim estetikasining ritmik va semantik uyg‘unlik darajasi yuqori ekani aniqlandi. Masalan, o‘zbek raqsida kiyim asosan obraz yaratish vositasi bo‘lsa, turkman raqsida u harakatning bir qismi sifatida faol ishtirok etadi.

Bu jihatdan, turkman kiyimlarining ko‘p qatlamli estetik tizimi raqsni “ko‘rinadigan musiqaga” aylantiradi. Shuningdek, kiyimlar orqali ifodalangan madaniy xotira xalqning tarixiy o‘zligini sahnada jonlantirishga xizmat qiladi.

Muhokama davomida aniqlanishicha, zamonaviy sahna qo‘yilmalarida milliy liboslarning soddalashtirilishi ayrim hollarda ramziy va estetik mazmunning yo‘qolishiga olib kelmoqda. Shu sababli, raqs ansamblarida libos dizayni va bezak tanlovida ilmiy asoslangan estetik yondashuvni qo‘llash zarur.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, turkman raqslarida milliy kiyim va bezaklar xalqning madaniy identitetini saqlovchi, badiiy ifodani kuchaytiruvchi va estetik zavqni shakllantiruvchi markaziy komponentlardir. Ular nafaqat ko‘rkamlik timsoli, balki milliy ruhning jismoniy ko‘rinishidir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, turkman xalq raqslarida milliy kiyim va bezaklar nafaqat sahnaviy bezak yoki tashqi ko‘rkamlik vositasi, balki badiiy-estetik mazmunning markaziy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Kiyimning shakli, rangi, naqshi va bezaklari raqqosaning harakatlariga mos ravishda ritmik uyg‘unlik hosil qiladi, shu orqali raqsning hissiy kuchini va obrazli ifodasini boyitadi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanganidek, kiyim elementlarining ramziy tizimi turkman xalqining qadimiy dunyoqarashi, tabiatga munosabati va ijtimoiy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq. Har bir bezak shakli - "gül", "achyk göz", "burç" kabi naqshlar - xalqning madaniy xotirasini saqlovchi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy bog'liqlikni ifodalovchi semantik belgilar hisoblanadi.

Shuningdek, raqsdan kiyimning vizual dinamizmi sahna estetikasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi: harakatlar ritmiga mos keng etaklar, yenglar va yaltirab turgan bezaklar tomoshabinda hissiy rezonans uyg'otadi. Bu jihatdan turkman raqsi milliy kiyim estetikasini "harakatdagi san'at" darajasiga ko'targan.

Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, milliy kiyim va bezaklar xalq san'atida nafaqat estetik go'zallik timsoli, balki milliy identitet va madaniy merosni ifodalovchi vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular turkman xalqining tarixiy xotirasi, ruhiy qadriyatlari va badiiy tafakkurini aks ettiradi.

Zamonaviy raqs sahnasida milliy liboslarning asl shakli va bezak semantikasini ilmiy asosda saqlab qolish, ularni estetik yangilanish bilan uyg'unlashtirish xalq san'atining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, milliy raqs ansambllari, dizaynerlar va folklor tadqiqotchilari hamkorligida ilmiy-estetik asoslangan kostyum konsepsiyalarini ishlab chiqish muhim vazifalardan biridir.

Umuman olganda, turkman raqsalarida milliy kiyim va bezaklarning estetik funksiyasini o'rganish nafaqat san'atshunoslik, balki madaniyatshunoslik va etnologiya fanlari uchun ham dolzarb ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari bu sohada keyingi izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allanov R. Markaziy Osiyo xalqlarining raqs an'analari: tarix va bugun. - Toshkent: Ma'naviyat, 2020. - 243 b.
2. Ataeva M. Turkman milliy kiyimlarining badiiy va madaniy asoslari. - Ashxobod: Bilim, 2011. - 178 b.
3. Bayramov N. Turkman madaniyatida bezak san'ati va ramzlar tizimi. - Ashxobod: Ylym, 2016. - 134 b.
4. Karimova S. O'zbek va Turkman raqs san'atining estetik parallel tahlili. - Toshkent: Fan, 2019. - 204 b.
5. Nazarova G. Raqs san'ati estetikasida milliy libosning o'rni. - Toshkent: San'at, 2017. - 195 b.
6. Nurmuhamedov A. Turkman xalq raqsi san'atining shakllanishi va rivoji. - Ashxobod: Ilim, 2004. - 212 b.
7. Ospanova T. Harmony of Kazakh folk dances and national costume aesthetics. - Astana: Abai University, 2021. - p. 173.

8. Qodirov M. Markaziy Osiyo, Yaqin va O'rta Sharqning falsafiy tafakkuri (o'rta asrlar). - T.: Sharq, 2010. - 189 b.
9. Qodirova L. Markaziy Osiyo xalqlarida raqs kiyimlarining tarixiy evolyutsiyasi. - Samarqand: Orient Print, 2018. - 198 b.
10. Ruzmetova D. Estetik tahlilda xalq libosining semantik qirralari. - Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2020. - 142 b.
11. Saparova B. Turkman xalq raqslarida ramz va shakl uyg'unligi. - Ashxobod: Türkmen Döwlet Neşriyaty, 2018. - 156 b.
12. UNESCO. Intangible Cultural Heritage of Turkmenistan. - Paris: UNESCO Publishing, 2015. - 85 p.